

Το Τζαμί και η Κατοικία ως Χώροι Οργάνωσης της Έμφυλης Ταυτότητας των Κατοίκων ενός Πομάκικου Χωριού.

Παρθενόπη Γ. Κελτσιδου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία στα πλαίσια της κοινωνικής ανθρωπολογίας, πραγματεύεται την δόμηση και την λειτουργικότητα του τζαμιού και της κατοικίας, σε ένα πομάκικο χωριό στο νομό Ξάνθης, στο οποίο ο παραδοσιακός οικισμός διατηρεί τα χαρακτηριστικά του. Φιλοδοξεί να περιγράψει τα κτίρια, να δείξει τις συμπεριφορές των κοινωνικών υποκειμένων στην έμφυλη διαχείριση του χώρου και να αποδείξει την σύνδεσή του με την οικιακή μονάδα. Στο τζαμί, ο χώρος της προσευχής, αν και είναι λιτά διαμορφωμένος, εντούτοις περιλαμβάνει συγκεκριμένα στοιχεία, τα οποία χρησιμεύουν στη λατρεία. Εκεί επιτελείται η προσευχή από τους άνδρες. Οι γυναίκες προσεύχονται στο σπίτι. Οι κατοικίες στην Λυγαριά ακολουθούν βασικές αρχές δόμησης, οι οποίες ταυτίζονται με τον τρόπο που επιβάλλει η παράδοση. Η κατοικία χωρίζεται σε διάφορους χώρους, με συγκεκριμένη λειτουργία ο καθένας. Καθώς ο χώρος μέσα στο σπίτι είναι καθαρός και προορίζεται για τις γυναίκες, το μέσα ταυτίζεται με το καθαρό και το έξω με το βρώμικο. Αυτού του είδους ο δυισμός του χώρου, αντιστοιχεί στο δυισμό των δύο φύλων. Η δράση των ανδρών πραγματοποιείται στο δημόσιο χώρο, ενώ των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο των σπιτιών. Οι έμφυλοι ρόλοι στις πομάκικες κοινότητες είναι διαχωρισμένοι και ο χώρος αποτελεί δομικό στοιχείο σ' αυτόν τον διαχωρισμό.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Οικισμός, τζαμί, κατοικία, φύλο, δημόσιο, ιδιωτικό

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Με το θέμα του διαχωρισμού του χώρου σε σχέση με το φύλο, έχουν ασχοληθεί πολλοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, οι οποίοι έχουν ταυτίσει τον δημόσιο χώρο με τους άνδρες και τον ιδιωτικό με τις γυναίκες. Ομοίως και πολλοί αρχιτέκτονες και μηχανικοί έχουν παρουσιάσει σχετικές μελέτες [Τεντοκάλη, Βάνα, 1989, Γιαννακοπούλου-Ρουκούνη, Μάρω, 1982, 1983, Dubisch, Jill, 1986, Du Boulay, Juliet, 1974, Ζαρκιά, Κορνηλία, 1992, Friedl, Ernestine, 1962].
β) Η παρούσα ανακοίνωση φιλοδοξεί να πραγματευτεί, υπό το πρίσμα της κοινωνικής ανθρωπολογίας, θέματα ταυτότητας των φύλων και τον τρόπο που τα χαρακτηριστικά και τα πρότυπα συμπεριφοράς τους αποτυπώνονται στον δομημένο χώρο, είτε είναι το τζαμί είτε η κατοικία είτε ολόκληρος ο οικισμός, εξαρτώντας μάλιστα την κατασκευή τους από αυτά.

2. Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να διερευνήσει τον χώρο σε ένα πομάκικο χωριό της Ξάνθης, στο οποίο έκανα επιτόπια έρευνα για δύο χρόνια. Δεν αναφέρω το πραγματικό όνομα του χωριού, γιατί όπως έχει δείξει το παρελθόν, οι πληροφορητές μου αντιμετώπισαν δυσκολίες από τους συγχωριανούς τους, όταν χωρίς δική μου υπαιτιότητα, στο κείμενο μιας ανακοίνωσής μου σε συνέδριο, η οποία δημοσιεύθηκε σε εφημερίδα, αναφέρθηκε το όνομα του χωριού. Στην παρούσα ανακοίνωση θα χρησιμοποιώ το όνομα Λυγαριά. Το χωριό είναι ορεινό, και απέχει 40 χιλιόμετρα από την Ξάνθη. Ο πληθυσμός του ανέρχεται στους 800 κατοίκους, οι οποίοι κυρίως ασχολούνται με την καπνοκαλλιέργεια, την κτηνοτροφία και την υλοτομία. Λίγοι εντόπιοι και μέχρι σήμερα καμία εντόπια, έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή έχουν αποφοιτήσει από πανεπιστημιακές σχολές. Οι Πομάκοι κατοικούν στην οροσειρά της Ροδόπης, μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, είναι μουσουλμάνοι και μιλούν ένα σλαβικό ιδίωμα. Όσοι κατοικούν στην Ελλάδα, απομονωμένοι από τον ορεινό όγκο της Ροδόπης μέχρι τη δεκαετία του 1970 [B. Vernier, 1987], αποτελούσαν έναν αυτόρκτη αγροτικό πληθυσμό ο οποίος ασχολούνταν με την κτηνοτροφία και τη μονοκαλλιέργεια του καπνού. Από τα τέλη της δεκαετίας του '70, οι άνδρες εργάζονται σε εργασίες εκτός κοινότητας και μόλις πρόσφατα άρχισαν και οι γυναίκες να τους ακολουθούν, ενώ δεν εγκαταλείπουν τον παραγωγικό τους ρόλο μέσα στην κοινότητα, αφού παράλληλα ασχολούνται και με τις αγροτικές ασχολίες, επωμιζόμενες συνήθως μόνες την ετήσια αγροτική παραγωγή της οικογένειας.

Οι Πομάκοι δεν έχουν γραπτή γλώσσα ούτε γραπτή ιστορία, και πιθανόν λόγω της απομόνωσής τους δεν αναφέρονται στις ιστορικές πηγές παρά μόνο στις πιο πρόσφατες. Ο Π. Γεωργαντζής [1993] αναφέρει πως στις Οθωμανικές πηγές το όνομα Πομάκος επικρατεί μετά το 1877-78, μετά δηλαδή από τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, ενώ ο Ν. Θ. Κόκκας [2006, 221-290] αναφέρει πως ο Ami Boue (*La Turquie d' Europe*. Paris I, 24, 1840) καταγράφει για πρώτη φορά τον όρο Πομάκοι το 1839, σε μια περιοδεία του στα Βαλκάνια. Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μεγάλο ενδιαφέρον γι' αυτούς και κυρίως για την καταγωγή τους, που αποτελεί αντικείμενο έρευνας πολλών επιστημόνων από την Ελλάδα, την Τουρκία και την Βουλγαρία. Σε κάθε μια από αυτές τις χώρες, γίνεται μια προσπάθεια να αποδειχτεί η κυρίαρχη ιδεολογία που αφορά τους Πομάκους. Ως εκ τούτου επιχειρείται να αποδειχθεί η θρακική καταγωγή των Πομάκων από τους Έλληνες μελετητές, [Γιάννης Μαγκριώτης, 1990, Πόλυς Μυλωνάς, 1990, Παύλος Χιδίρογλου, 1989] λόγω κυρίως του γεγονότος πως οι Πομάκοι κατοικούν σε περιοχές που παλαιότερα κατοικούσαν θρακικά φύλα. Εξαιτίας προφανώς του μουσουλμανισμού, επιδιώκεται να αποδειχθεί η κουμανική και πετσενεγική καταγωγή τους από τους Τούρκους, [Η. Cevusoglu, 1993, Η. Memisoglu, 1991, Ι. Alp, 1993], ενώ λόγω του γλωσσικού τους ιδιώματος, η σλαβική τους καταγωγή από τους Βούλγαρους [S. Raichefsky, 2004, Patriarh Kiril, 1960, Η. Hristov, V. Hatzinikolov, 1958].

Αν και ο ηγεμονικός θρησκευτικός λόγος που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια, προσδιορίζει τους Πομάκους ως μουσουλμάνους που ασπάζονται την ορθόδοξη εκδοχή του μουσουλμανισμού, το σουνιτισμό, διάφορα έθιμα [Π. Κελτσίδου, 1996], η ύπαρξη τεκέδων και η προσευχή εκεί των θρησκευόντων κοινωνικών υποκειμένων [Χ. Ευ. Ζεγκίνης, 1996] οδηγούν στο συμπέρασμα πως πολλά στοιχεία του μπεκτασισμού όχι μόνο δεν έχουν απορριφθεί από τους Πομάκους αλλά αποτελούν μέρος της θρησκευτικής τους ταυτότητας.

3. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η Λυγαριά είναι χτισμένη στην πλαγιά του βουνού Κούλα. Είναι αμφιθεατρικά χτισμένη με θέα προς την ανατολή και η δόμηση του οικισμού έχει σχήμα πετάλου, το οποίο στις άκρες ανοίγει και μοιάζει μάλλον με ωμέγα κεφαλαίο. Ο κάθε μαχαλάς έχει δικό του όνομα, το οποίο πήρε για κάποιο συγκεκριμένο λόγο, ορισμένοι μάλιστα από τους οποίους είναι πολύ ενδιαφέροντες. Ο χώρος μέσα από την ανθρωπολογική οπτική σε ό,τι αφορά την σχέση του με τα κοινωνικά υποκείμενα και την κοινότητα στην οποία ανήκουν, έχει μεγάλη πολιτισμική σημασία και μάλιστα χαρακτηρίζεται από τις επιλογές της συγκεκριμένης κοινότητας.[Σχετικά με την ανθρωπολογία του χώρου, Άλκη Κυριακίδου Νέστορος, 1989, Βασίλης Νιτσιάκος, 2003]. Οι πρακτικές της, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων και οι συμπεριφορές τους ρυθμίζονται ή διευκολύνονται από τον δομημένο χώρο, ενώ όλη η κοινωνική οργάνωση αποτυπώνεται στην θέση, στον προσανατολισμό, στην πυκνότητα των κατοικιών του οικισμού, χαρακτηρίζοντας όλη την κοινότητα και τις ιδιαιτερότητές της. Παράλληλα, με έναν συμβολικό τρόπο, αποτυπώνεται και όλη η πολιτισμική και ιστορική πραγματικότητα του τόπου [Κορνηλία Ζάρκια, 1992].

Αν δει κανείς την Λυγαριά χαρτογραφημένη, θα αντιληφθεί αμέσως την τοποθέτηση των σπιτιών, η οποία είναι προσανατολισμένη στην ανατολή και κάνει έναν κύκλο με ελαφριά απόκλιση στις άκρες προς τα έξω. Αυτό αποτελεί αποτέλεσμα κάποιων πρακτικών που καταρχήν έχουν τη βάση τους σε συγκεκριμένες ανάγκες ή κανόνες της κοινότητας. Η Λυγαριά είναι μουσουλμανικό χωριό με αυτάρκη αγροτική οικονομία κυρίως την εποχή που ο οικισμός οικοδομήθηκε. Έτσι ο προσανατολισμός του χωριού, η τοποθέτηση των οικημάτων και κάθε οικοδομήματος, η διαμόρφωση χώρου για δημιουργία νεκροταφείου, όλα αυτά, εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς και έχουν οργανωθεί για την κάλυψή τους. Εξάλλου η κάθε παραδοσιακή κοινότητα και ο τρόπος που οι δραστηριότητες της κάθε μιας εγγράφονται στο χώρο, χαρακτηρίζονται από διαφορετικότητα [Άλκη Κυριακίδου Νέστορος, 1989: 49-52].

Όταν προσεύχονται οι μουσουλμάνοι επιβάλλεται να είναι πάντοτε στραμμένοι προς την ανατολή, γιατί προς τα εκεί βρίσκεται η ιερή τους πόλη η Μέκκα. Έτσι ο συγκεκριμένος προσανατολισμός μπορεί να συμβολίζει την πίστη όλης της κοινότητας, την ευσέβειά της αλλά και να εξυπηρετεί πρακτικότερους σκοπούς, όπως την υπόδειξη της ανατολής, πράγμα απολύτως αναγκαίο για έναν μουσουλμάνο, αναφορικά με την επιτέλεση της προσευχής.

Πέρα από αυτό και η γνώση λόγω αγροτικών ασχολιών, περί της ευεργετικότητας του πρωινού ήλιου και του ανατολικού προσανατολισμού, και η ταύτιση τους με την γη και την φύση, πιθανόν ώθησαν τους Λυγαριώτες, όταν αποφάσισαν να ιδρύσουν το χωριό, να εξαργυρώσουν την γνώση αυτή, τοποθετώντας το σε αυτή την θέση. Συνεπώς όταν αποφάσισαν την εγκατάστασή τους σε ένα μόνιμο μαζί με άλλους χώρο, και απέρριψαν τις εβδομαδιαίες μετακινήσεις, φρόντισαν να οικοδομήσουν τις κατοικίες τους σε αυτή τη συγκεκριμένη διάταξη. Η Κορνηλία Ζάρκια [1992: 77], αναφέρει: «...αρκετοί συγγραφείς ενδιαφέρθηκαν για την εφαρμογή των σημείων του ορίζοντα στον προσανατολισμό της κατοικίας ή του χωριού, αλλά και για τον ρόλο τους στις τελετουργίες. Η αναφορά (εννοεί των εθνολόγων) στα σημεία του ορίζοντα είναι συνάρτηση των ιδιαίτερων “μαγικών” και συμβολικών ιδιοτήτων του Βορρά και του Νότου, της Ανατολής και της Δύσης, χωρίς να αποκλείεται και η γνώση των φυσικών ιδιοτήτων του προσανατολισμού, έτσι όπως και σήμερα χρησιμοποιούνται για λόγους υγιεινής και εξοικονόμησης ενέργειας».

Όπως επιβάλλεται για τη θέση ενός εκκλησιαστικού χώρου, η οικοδόμηση του τζαμιού σε σημείο απέναντι από την πλατεία, αρκούντως κεντρικό, υπογραμμίζει σαφώς την μουσουλμανική πίστη των κοινωνικών υποκειμένων. Το τζαμί βρίσκεται επίσης απέναντι από τα καφενεία της πλατείας και αυτό λειτουργεί ενισχυτικά στην προσέλευση των ανδρών για την επιτέλεση της προσευχής. Από την άλλη, εξυπηρετεί και μιαν άλλη ανάγκη των Λυγαριωτών. Εάν το τζαμί βρισκόταν ακριβώς στην πλατεία του χωριού, θα δημιουργούσε στις γυναίκες πρόβλημα πρόσβασης σ’ αυτό, αφού στην πλατεία λόγω των καφενείων θα δυσκολεύονταν να προσέρχονται, καθώς ο κόσμος του καφενείου, ένας χώρος συμποσιασμού των ανδρών, αποκλείει τις γυναίκες [Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, 1992: 213-223].

Το σχήμα του οικισμού διευκολύνει κάθε κοινωνική πρακτική. Στην γαμήλια πορεία και στην συνοδεία όσων φεύγουν για την Μέκκα, δίνεται η δυνατότητα να επιστρέψουν από διαφορετικό δρόμο. Ακόμη και στην περίπτωση τελετών εξαγνισμού του χωριού από αρρώστια, οπότε ανάβουν φωτιές και περνούν από πάνω άνθρωποι και ζώα, οι έξοδοι του χωριού όπου και γίνεται η τελετουργία, είναι δύο. Αυτό εξασφαλίζει ευκολότερα τον εξαγνισμό, κατά την πολύ γνωστή πρακτική της περιχάραξης του χωριού με διάφορους τρόπους, σε περίπτωση εκδήλωσης ασθένειας σε ανθρώπους και ζώα, ένα έθιμο που σε πολλές χριστιανικές περιοχές, έχει ενσωματώσει χριστιανικά στοιχεία [Μ. Γ. Μερακλής, 1983: 54 και Β. Ντισιάκος, 1991: 15-37 και 2003: 93].

Η δόμηση του χωριού σε κυκλική μορφή με τον προσανατολισμό των σπιτιών προς το εσωτερικό του χωριού, φαίνεται να δηλώνει καταρχήν την εσωτερικότητα της κοινότητας, εκφράζοντας έτσι την πρακτική της να οργανώνει όλη τη δράση στο μέσα. Αυτό αφορά είτε την οργάνωση του χώρου σε σχέση με την τοποθέτηση των σπιτιών, είτε αφορά την διαίρεση του χώρου σε σχέση με τα κοινωνικά υποκείμενα, είτε αφορά την παρουσία τους και κυρίως των γυναικών, σ’ αυτόν το χώρο.

Έχοντας όμως υπόψιν του κάποιος την εσωτερικότητα που χαρακτηρίζει την συμπεριφορά των γυναικών και το γεγονός πως η δράση των ανδρών κυρίως διαμείβεται στο έξω, τότε εύλογα οδηγείται στην διαπίστωση πως ο τρόπος που δομήθηκε ο οικισμός οργανώθηκε με βάση το πρότυπο συμπεριφοράς των γυναικών και όχι των ανδρών οι οποίοι είναι φαινομενικά κυρίαρχοι και ιεραρχικά ανώτεροι. Το σχήμα του χωριού, πέρα από την εσωτερικότητα της ίδιας της κοινότητας, αποτυπώνει τις πρακτικές, την συμπεριφορά και κυρίως τη δράση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής κατηγορίας, που είναι οι γυναίκες. Έτσι ο κλειστός αυτός οικιστικός σχηματισμός αποτυπώνει την κυρίαρχη κοινωνική κατηγορία η οποία είναι οι γυναίκες, καθώς η συμπεριφορά τους ταυτίζεται με, και ταυτοποιεί όλη την κοινότητα. Η εσωτερικότητα της κοινότητας εξαρτάται και ρυθμίζεται, όπως φαίνεται, από την εσωτερικότητα των γυναικών και το γεγονός αυτό καταξιώνει το γυναικείο πρότυπο συμπεριφοράς περισσότερο από το ανδρικό.

4. ΤΟ ΤΖΑΜΙ

Το τζαμί της Λυγαριάς, όπως και τα περισσότερα τζαμιά, αποτελείται από δύο μέρη, τον χώρο της προσευχής και το μιναρέ, από όπου ο μουεζίνης καλεί τον κόσμο για την επιτέλεση της προσευχής. Ο μιναρές είναι ένας ψηλός πύργος με μια σκάλα στο εσωτερικό του και πρέπει να αποτελεί το υψηλότερο κτίσμα του χωριού. Συμβολίζει την προσπάθεια του ανθρώπου να επικοινωνήσει με τον Θεό και να τον δοξάσει, να δημιουργήσει κάτι αντάξιο του μεγαλείου του. Αν για κάποιο λόγο οι Πομάκοι χρειαστεί να επέλθουν στον μιναρέ, τότε τον κτίζουν ακόμη ψηλότερο. Το ίδιο έγινε και στην Λυγαριά, όταν τον ξαναέχτισαν, επειδή οι Βούλγαροι τον είχαν γκρεμίσει, όταν μετέτρεψαν το τζαμί σε εκκλησία.

Πέρα από το συμβολισμό του, ο μιναρές εξυπηρετεί και πρακτικούς σκοπούς. Ο μουεζίνης που ανεβαίνει για να καλέσει τους πιστούς για προσευχή, πρέπει να ακούγεται σε όλη την κοινότητα, πράγμα στο οποίο τον βοηθεί το ύψος του μιναρέ. Η αλήθεια είναι πως τώρα πλέον δε χρειάζεται να ανέβει κάποιος και να φωνάζει από τόσο ψηλά γιατί υπάρχουν μεγάφωνα και σε μεγάλη ένταση μάλιστα, που βοηθούν τον μουεζίνη να ακουστεί πολύ μακριά. Το κυρίως τζαμί είναι μια μεγάλη ενιαία αίθουσα, στρωμένη με χαλιά και έχει προσανατολισμό προς την Μέκκα, νοτιοανατολικά του χωριού. Η είσοδος του τζαμιού βρίσκεται στη δύση. Στη νότια πλευρά βρίσκεται ένα αναλόγιο με τρία σκαλιά, το χουνμπέ. Εκεί κατά τη μεσημεριανή προσευχή της Παρασκευής, ανεβαίνει ο ιμάμης ή όποιος χότζας κάνει το κήρυγμα. Από το χουνμπέ γίνεται επίσης το κήρυγμα στα Μπαϊράμια. Αντιθέτως το κήρυγμα καθ' όλη την διάρκεια του Ραμαζανιού, γίνεται από ένα χαμηλότερο κατά ένα σκαλί αναλόγιο που βρίσκεται στην βόρεια πλευρά του τζαμιού και λέγεται κιουρσιέ. Στην ανατολική μεριά του βρίσκεται το πιο ιερό μέρος του, το μιχράμπ. Είναι μια κόγχη επενδυμένη με ξύλο, πάνω στην οποία είναι ζωγραφισμένα αραβουργήματα. Απέναντι στο μιχράμπ στέκονται όσοι συμμετέχουν στην προσευχή, και με προεξάρχοντα τον ιμάμη, προσεύχονται. Στους τοίχους υπάρχουν ζωγραφισμένα αποσπάσματα από το Ιερό Κοράνιο. Υπάρχουν επίσης αποσπάσματα από το Ιερό Κοράνιο κρεμασμένα σε κάδρο. Μέσα στο τζαμί μπορεί κανείς να βρει κομπολόγια, τα οποία χρησιμοποιούνται στην προσευχή. Το τζαμί στην Λυγαριά έχει γυναικωνίτη, ο οποίος βρίσκεται στην πίσω πλευρά του, σε όροφο. Επειδή όμως είναι ένα μικρό τζαμί δεν χωράει μαζί με τους άνδρες και τις γυναίκες, οι οποίες το επισκέπτονται πολύ σπάνια.

Το τζαμί είναι πολύ καθαρό και φροντίζει γι' αυτό μονίμως κάποιος. Όπως και στα σπίτια, απαγορεύεται να μπει κανείς με παπούτσια και γι' αυτό τα βγάζουν σε έναν ειδικό χώρο έξω αυτό. Εκεί υπάρχουν βρύσες για να πάρουν *arbes*, όσοι θα προσευχηθούν. Το απτές είναι ο καθαρισμός μερών του σώματος, όπως του κεφαλιού, των χεριών μέχρι τους αγκώνες και των ποδιών, πριν από την προσευχή. Σε αντίθεση με ό,τι γίνεται στην Ξάνθη κατά την διάρκεια του Ραμαζανιού, στην Λυγαριά, συμμετέχουν μόνο άνδρες στην προσευχή. Το τζαμί είναι ιδιαίτερα φροντισμένο και στο εσωτερικό του και στον περιβάλλοντα χώρο του. Εκεί, πέρα από τις θρησκευτικές τελετές, πραγματοποιούνται και άλλες εκδηλώσεις όπως η προσφορά του φαγητού στους άνδρες κατά τη διάρκεια μνημοσύνου.

5. Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Είναι γεγονός πως η δόμηση των κατοικιών είναι οργανωμένη με βάση τις ανάγκες της οικογένειας. Η Μ. Ρουκούνη Γιαννοπούλου [1983: 192] αναφέρει για την αιτία του σχήματος των κατοικιών στους παραδοσιακούς οικισμούς: «Τίποτε από όσα μπορεί κανείς να συναντήσει σ' ένα παραδοσιακό οικισμό δεν έχει γίνει χωρίς να υπάρχει μια συγκεκριμένη αιτία, ακόμα και το πιο περίεργο σχήμα, ακόμα και η πιο περίεργη μορφή. Η πολυχρησιμοποιημένη στις μέρες μας έννοια του ωραίου δεν έχει καμμία απολύτως θέση στις κατασκευαστικές αναζητήσεις των μαστόρων της εποχής, πολύ δε περισσότερο το περιττό και το διακοσμητικό. Η αισθητική ποιότητα δε δημιουργείται ειδικά για κάθε σπίτι: είναι παραδοσιακή και κληρονομείται από γενιά σε γενιά. Όλα αυτά στοιχειοθετούν τον ορθολογισμό στην κατασκευή, την απλούστευση των μορφών, τη λιτότητα, την αφαίρεση, την απόρριψη των περιττών διακοσμητικών στοιχείων, την εφευρετικότητα και την εξάντληση των δυνατοτήτων των υλικών.».

Τα σπίτια στην Λυγαριά, ακόμη και όσα ανεγείρονται σήμερα παρά τις καινοτομίες, ακολουθούν βασικές αρχές δόμησης οι οποίες ταυτίζονται με τον τρόπο που επιβάλλει η παράδοση. Η διατήρηση της παραδοσιακής κατοικίας οφείλεται στην δομή της οικογένειας, στις οικονομικές δραστηριότητες ανδρών και γυναικών, στις αγροτικές ασχολίες τους, στην έστω περιορισμένη πλέον αυτάρκεια της κοινότητας, όπως αντιστοίχως παρατηρείται στην κατοικία στην Οργάνη [Β. Τεντοκάλλη, 1989: 85-93]. Παλαιότερα οι τοίχοι των σπιτιών φτιάχνονταν από ξύλα, πέτρες και λάσπη, ενώ οι στέγες από πέτρινες πλάκες και όχι από κεραμίδια. Όλα αυτά τα υλικά τα προμηθεύονταν από τη γύρω περιοχή [Μ. Γιαννοπούλου Ρουκούνη, 1983: 194]. Το ισόγειο ήταν κατασκευασμένο από πέτρα, ενώ ο πρώτος όροφος από τσατμά, κατά το τυπικό της βαλκανικής αρχιτεκτονικής που απαντάται και στην Ελλάδα και στην Μικρά Ασία. Σήμερα παρά τις προφανείς ομοιότητές τους με τα παλιά, τα καινούργια σπίτια οικοδομούνται με σύγχρονα υλικά και στη στέγη τα κεραμίδια έχουν αντικαταστήσει τις πλάκες.

Τα σπίτια δεν έχουν αυλή και μπροστά από την κύρια είσοδο της κάθε κατοικίας, βρίσκεται ο δρόμος που οδηγεί στο διπλανό σπίτι. Η τυπική κατοικία είναι δομημένη σε δύο ορόφους, ενώ υπάρχει και υπόγειο. Η Μ. Γιαννοπούλου Ρουκούνη [1982:210] αναφέρει για τους λόγους που τα πομάκικα σπίτια οικοδομούνται σε πάνω από έναν ορόφους: «Η μεγάλη κλίση του εδάφους, η έλλειψη πλατωμάτων, η λιγοστή καλλιεργήσιμη γη, ο διασκορπισμένος κλήρος, ευνοούν τη δημιουργία επιπέδων, εξαφανίζουν την αυλή και περιορίζουν την καλυπτόμενη επιφάνεια της κατοικίας που αναγκαστικά αυξάνει σε ύψος και αποκτά δύο τουλάχιστον ορόφους. Άνθρωποι και ζώα στεγάζονται μέσα στο ίδιο κέλυφος και κατανέμονται σε επίπεδα».

Όλο το κάτω μέρος του σπιτιού λέγεται dnoγ. Χωρίζεται σε διάφορα δωμάτια, τα οποία χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί χώροι για τα χόρτα που αποτελούν την τροφή των ζώων για το χειμώνα, και για την κοπριά που χρησιμοποιείται στα χωράφια την άνοιξη. Σε ένα κομμάτι του ίδιου επίσης χώρου, το οποίο λέγεται rojnik μαντρώνουν τα πρόβατα. Κάτω από το dnoγ, φτιάχνουν υπόγειο που χρησιμεύει στην αποθήκευση των καπνών κατά το χρόνο που απαιτείται για το μαλάκωμά τους. Το υπόγειο αυτό ονομάζεται κουjouja. Από το ισόγειο ανεβαίνουν στον πρώτο όροφο με την skala, η οποία στην κορυφή της ασφαλίζει με το kerente, μια πόρτα επικλινή, που απομονώνει το κάτω μέρος του σπιτιού από τον επάνω όροφο. Μπροστά στην σκάλα, στο ισόγειο, βγάζουν τα παπούτσια όσοι πρόκειται να μπουν στο σπίτι, οριοθετώντας έτσι, με την συγκεκριμένη θρησκευτική συμπεριφορά, το χώρο που αποτελεί την κατοικία. Στο κυρίως σπίτι υπάρχει το σαλόνι, που λέγεται odar ή odra. Υπάρχουν επίσης τα δωμάτια, που λέγονται odoγe. Τα δωμάτια είναι είτε κρεβατοκάμαρες, jetakodasu, είτε καθιστικό, oturmaodasu. Όμως πολλές φορές, όταν τα μέλη της οικογένειας είναι αρκετά, κάποιοι κοιμούνται και στο καθιστικό σε στρωσίδια που στρώνουν στο πάτωμα. Εξάλλου σε πολλές περιπτώσεις οι Λυγαριώτες κοιμούνται στο πάτωμα, ακόμη και όταν δεν υπάρχει προφανής λόγος. Πολλά αντρόγυνα το χειμώνα στρώνουν κάτω στο oturmaodasu, όπου καίει η σόμπα και είναι ζεστά. Το ίδιο γίνεται σε πολλές περιπτώσεις και με τα παιδιά τους. Γενικά τα κρεβάτια ή τα μπαουλοντίβανα δεν είναι τόσο πολλά, ώστε να αντιστοιχούν σε όλα τα μέλη μιας πολυμελούς συνήθως οικογένειας της Λυγαριάς. Σε κάποια από τα σπίτια όμως των νέων ζευγαριών παρατήρησα μια διαφοροποίηση, δηλαδή τα παιδιά έχουν διαφορετικό δωμάτιο από τους γονείς και ο καθένας το κρεβάτι του. Η κουζίνα λέγεται khoudjak. Εκεί παρασκευάζονται τα γεύματα, όμως δεν αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο του σπιτιού στον οποίο γευματίζουν. Άλλες οικογένειες γευματίζουν στην κουζίνα και άλλες στο oturmaodasu και για την κάθε επιλογή, ρόλο παίζει η έκταση των δωματίων, αντίθετα με αυτό που αναφέρει η Β. Τεντοκάλλη [1983] για την Οργάνη, όπου η κουζίνα αποτελεί τον γυναικείο εκείνο χώρο, στον οποίο οι γυναίκες επιτυγχάνουν την ιδιωτικότητά τους, αποκλείουν όσους θέλουν από την είσοδο σ' αυτήν αλλά και δεν αντιλαμβάνονται την αξία της εργασίας που πραγματοποιείται μέσα σ' αυτήν.

Τα παλιά σπίτια έχουν όλα τζάκι, στο οποίο έφηναν το φαγητό τους. Σήμερα ψήνουν μόνο συγκεκριμένα φαγητά, κυρίως τις πίτες που παρασκευάζουν οι Λυγαριώτισσες. Τα σύγχρονα σπίτια είναι εξοπλισμένα με ηλεκτρικές κουζίνες και έτσι έχουν απορρίψει εντελώς τον παραδοσιακό τρόπο μαγειρέματος.

Τα παράθυρα λέγονται *rentjer*. Τα πομάκικα σπίτια έχουν αρκετά παράθυρα που είναι εμφανή λόγω και της διαρρύθμισης του σπιτιού, το οποίο είναι εκτενές. Επιπλέον υπάρχουν και πολλά εσωτερικά παράθυρα που βλέπουν σε ένα είδος λιακωτού, το οποίο προκύπτει από την προσθήκη δωματίων στο υπάρχον σπίτι, λόγω αναγκών της οικογένειας και απαιτήσεων χώρου. Η Μ. Γιαννοπούλου Ρουκούνη [1983: 192-194] μιλώντας για τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής κατοικίας, αναφέρεται στην αρχή της προσθετικότητας: «Άλλο χαρακτηριστικό της παραδοσιακής κατοικίας είναι η προσθετική της ικανότητα, η μη εξειδικευμένη ανοικτή διάταξή της, που είναι τόσο διαφορετική απ' την κλειστή τελειωμένη μορφή που χαρακτηρίζει τα περισσότερα έργα της επίσημης αρχιτεκτονικής. Χάρη σ' αυτήν ακριβώς την ιδιότητα κατορθώνουν τα κτίσματα να δέχονται αλλαγές και προσθήκες που οπτικά και εννοιολογικά θα κατάστρεφαν ένα έργο μνημειακής αρχιτεκτονικής. Μόνο εκεί όπου οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες αντανakλούν σχέσεις και δομές συμπαγέστερες, μέσα από κάποια οικονομική ευμάρεια που αντέχει στο χρόνο, τα κτίσματα είναι τελειωμένα σε μορφή και δέχονται δυσκολότερα προσθήκες» Ακόμη τα παράθυρα ανοίγονται σε μικρό ύψος από το πάτωμα, καθώς σ' αυτό οργανώνονται όλες οι ασχολίες της οικογένειας. Είτε εργάζονται είτε ξεκουράζονται, οι Λυγαριώτες συνήθως κάθονται κάτω και σπάνια στους καναπέδες που βρίσκονται ακόμη και δίπλα τους.

Μάλιστα, κάθονται συνήθως στο πάτωμα οι Λυγαριώτες, ακόμη κι όταν βρίσκονται στο *odag*, παρόλο που εκεί η επίπλωση είναι πλήρης. Υπάρχουν συνήθως δύο μπαουλοντίβανα, τα οποία χρησιμοποιούνται και ως χώροι αποθήκευσης πραγμάτων, ένα σύνθετο έπιπλο, η τηλεόραση και η ξυλόσομπα. Όταν έρχονται επισκέπτες στο σπίτι, κάθονται οι περισσότεροι στο πάτωμα, και μάλλον το προτιμούν. Τρώνε στο πάτωμα, πάνω σε ένα τραπεζομάνηλο.

6. ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Ο χώρος μέσα στα δωμάτια είναι καθαρός, καθώς δεν μπαίνουν μέσα στα σπίτια με παπούτσια, με σκοπό την προστασία του ως χώρου προσευχής, από τη βρωμιά του έξω, ακριβώς όπως γίνεται με τον εσωτερικό χώρο του τζαμιού. Το μέσα στην Λυγαριά ταυτίζεται με το καθαρό και το έξω με το βρώμικο και έτσι η αντίθεση του μέσα με το έξω παίρνει τη μορφή: μέσα = καθαρό vs βρώμικο = έξω. Κατά συνέπεια ο χώρος στην Λυγαριά χωρίζεται πέρα από την κλασική διάκριση του μέσα vs έξω, [Ernestine Friedl, 1962, Juliet du Boulay, 1974] στην δομική για την λειτουργία της κοινότητας, διάκριση: καθαρός χώρος vs βρώμικος χώρος. Ο δυϊσμός αυτού του είδους του χώρου, μπορεί να ταυτιστεί ή έστω να αντιστοιχηθεί με το δυϊσμό των δύο φύλων, καθόσον στον κάθε έναν από τους δύο χώρο, εντοπίζεται το μέγιστο μέρος της δράσης του καθενός φύλου.

Δεν υπάρχει δημόσιος χώρος στην Λυγαριά ο οποίος να θεωρείται γυναικείος και η παρουσία γυναικών σ' αυτόν γίνεται κατ' οικονομία και με παραχώρηση. Αντιστοίχως συμβαίνει το ίδιο για τους άνδρες σε ό,τι αφορά τον ιδιωτικό χώρο, τον οικιακό. Ο οικιακός χώρος είναι γυναικείος και πρόσβαση σ' αυτόν έχουν οι άνδρες μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, οπότε υπάρχει και διατάραξη της φυσικής τάξης και ισορροπίας, όπως είναι ο γάμος και η κηδεία. Συνεπώς στην Λυγαριά δεν ανοίγει ποτέ το σπίτι και σε καμία περίπτωση δε γίνεται δημόσιο, όπως ακριβώς γίνεται σε άλλες κοινότητες. Αντίστοιχα ούτε στον δημόσιο χώρο μπορούν να βρεθούν οι γυναίκες, με την έννοια της νόμιμης παρουσίας τους εκεί, όπως για παράδειγμα στο καφενείο, όπου δεν παρευρίσκεται καμία γυναίκα ακόμη και αν η επιχείρηση είναι οικογενειακή. Μόνο στην περίπτωση του γάμου, οπότε πάλι υπάρχει μια μη ομαλή κατάσταση για τα κοινωνικά υποκείμενα, τότε οι γυναίκες παρευρίσκονται στον δημόσιο χώρο, υποκείμενες σε συγκεκριμένες πρακτικές της κοινότητας. Ως εκ τούτων, η δράση των ανδρών κατά σχεδόν αποκλειστικό τρόπο πραγματοποιείται στον δημόσιο χώρο, στον δρόμο, στο καφενείο ή στο τζαμί, ενώ των γυναικών σχεδόν εξολοκλήρου στον ιδιωτικό χώρο των σπιτιών. Στην Λυγαριά όμως ο ιδιωτικός χώρος δεν ταυτίζεται απόλυτα με το μέσα και ο δημόσιος με το έξω. Το εσωτερικό του τζαμιού για παράδειγμα αποτελεί έναν δημόσιο χώρο ο οποίος όμως έχει τις ιδιότητες του χώρου μέσα, όπως είναι το εσωτερικό των σπιτιών. Αποτελεί έναν καθαρό χώρο, όπου άνδρες και γυναίκες εισέρχονται με την ίδια και περισσότερη φροντίδα από ό,τι στο σπίτι τους. Βγάζουν τα παπούτσια τους και έχουν ήδη *aptes* όπως πριν από την προσευχή στο σπίτι.

Το τζαμί αποτελεί χώρο προσευχής αποκλειστικά σχεδόν των ανδρών, οι οποίοι συγκεντρώνονται εκεί για να επιτελέσουν κάθε μια από τις πέντε προσευχές της ημέρας. Κατά τη μεσημεριανή προσευχή της Παρασκευής, της ιερότερης μέρας της εβδομάδας για τους μουσουλμάνους, συγκεντρώνονται πάρα πολλοί άνδρες στο τζαμί και αυτό αποτελεί μια σημαντική πρακτική, η οποία αναφέρεται στη συμπεριφορά των ανδρών και αποτελεί μέρος των κανονιστικών ρυθμίσεων της κοινότητας που αφορά αυτούς.

Οι γυναίκες προσεύχονται μόνο στο σπίτι τους ακόμη και κατά τη διάρκεια του Ραμαζανιού, οπότε και επιτελείται η εκτενής προσευχή με πολλά ναμάζια, μετά την κατάλυση της νηστείας, την τέταρτη φορά που φωνάζει ο χότζας. Η πρακτική αυτή καταδεικνύει την διάκριση των χώρων κατά φύλα και την παραμονή των γυναικών στο σπίτι, ακόμη και στην περίπτωση της επιτέλεσης μιας δημόσιας πράξης, όπως είναι η κοινή προσευχή με την παρουσία χότζα και μουεζίνη.

Έτσι με την κοινωνική αυτή πρακτική ο οικιακός χώρος στην Λυγαριά προστατεύεται από ό,τι το «έξω» απειλεί: δηλαδή την έλλειψη καθαριότητας και καθαρότητας. Στην Λυγαριά ο καθαρός χώρος είναι ο χώρος των γυναικών [Jill Dubisch, 1986: 195-214] ενώ ο βρώμικος χώρος είναι ο χώρος των ανδρών [Julie Marcus, 1992: 150]. Βέβαια το τζαμί που αποτελεί χώρο κυρίως της ανδρικής συνάθροισης, είναι κι αυτός καθαρός όμως εμπίπτει στη διάκριση η οποία αφορά την αντίθεση του μέσα vs έξω, εφόσον το τζαμί ως χώρος μέσα είναι καθαρός και όχι ως χώρος όπου εντοπίζεται η δράση των ανδρών. Εξάλλου δεν αποκλείεται εντελώς η παρουσία των γυναικών σ' αυτό, μιας και κάποιες φορές το χρόνο, έστω και σπανίως, πραγματοποιείται. Το τζαμί αποτελεί το εναλλακτικό μέσα των ανδρών, το οποίο εκτός από το γεγονός ότι είναι χώρος προσευχής, δίνει τη δυνατότητα επιτέλεσης συγκεκριμένων θρησκευτικών υποχρεώσεων, όπως στα μεβλούτ, τα μνημόσυνα δηλαδή και στα καντήλια τα οποία αφορούν την ανάπαυση των ψυχών, το φαγητό στους άνδρες προσφέρεται από τους συγγενείς στο τζαμί, ενώ στις γυναίκες προσφέρεται στο σπίτι, μετά την προτελευταία προσευχή. Οι άνδρες δεν μπορούν να συμμετάσχουν στις θρησκευτικές αυτές εκδηλώσεις, γιατί εκεί βρίσκονται οι γυναίκες, πράγμα βεβαίως που αποκλείει την ταυτόχρονη παρουσία τους στο σπίτι και εξαρτάται από τον διαχωρισμό των φύλων στο χώρο και στις δραστηριότητες [Ευθ. Παπαταξιάρχης, 1992: 213]. Ως εκ τούτου, ο μόνος μέσα χώρος, στον οποίο υπάρχει η δυνατότητα να γίνουν αυτές οι επιτελέσεις, είναι το τζαμί.

Συνεπώς, εφόσον αυτό συμβαίνει, ο χώρος του τζαμιού και ως χώρος λατρείας χρειάζεται να είναι καθαρός και αυτό συμβαίνει ανεξάρτητα από το γεγονός της συνεχούς παρουσίας των ανδρών σ' αυτό. Η πραγματικότητα αυτή μάλλον μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ναι μεν ο χώρος των γυναικών είναι ο χώρος της καθαριότητας για τον οποίο ευθύνονται οι ίδιες, ο χώρος όμως των ανδρών ο οποίος είναι ο έξω χώρος ο οποίος είναι βρώμικος, δεν είναι κάτι για το οποίο ευθύνονται οι άνδρες. Απεναντίας το γεγονός της παρουσίας των ανδρών έξω αποτελεί μια πραγματικότητα, την οποία η ίδια η δομή και οι κανόνες της κοινότητας την επιβάλλει, εφόσον η διαπραγμάτευση κάθε αξίας πραγματοποιείται εκεί, και οι άνδρες φέρονται ως οι κύριοι φορείς της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alp, I., 1993, "Bulgarin Pomak Turkleri (Kipcaklar – Kumanlar". Politikasi Diyanet 29: 2, 75-80.
- Γεωργαντζής, Πέτρος, 1993, Η σημασία των ονομασιών : Αχρίανες και Πομάκοι, εισήγηση στο Α΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Απόδημων Θρακών, Ξάνθη.
- Γιαννακοπούλου-Ρουκούνη, Μάρω, 1982, «Πομακοχώρια. Διαμόρφωση ενός τοπικού πρότυπου κατοικίας». Θρακικά Χρονικά 37: 209-212.
- Γιαννοπούλου-Ρουκούνη, Μάρω, 1983, «Πομακοχώρια. Κατασκευή, υλικά και τεχνολογία σαν τροποποιητικοί παράγοντες της μορφής της κατοικίας.». Θρακικά Χρονικά 38: 189-204.
- Cavusoglu, H., 1993, Balkanlar'da Pomak Turkler. Ankara
- Dubisch, Jill, 1986, «Culture Enters through the Kitchen: Women, Food, and Social Boundaries of Modern Greece» Στο Jill Dubisch (επιμ.), Gender & Power in Rural Greece, 195-214. Princeton: Princeton University Press.
- Du Boulay, Juliet, 1974, Portrait of a Greek Mountain Village. Oxford: Clarendon Press.
- Ζαρκιά, Κορνηλία, 1992, «Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου». Εθνολογία 1: 75-83.
- Ζεγκίνη, Χ. Ευστρατίου, 1996, Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο. Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies.

- Friedl, Ernestine, 1962, *Vasilika: A Village in Modern Greece*. Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart and Winston.
- Hristov, H., Hatzinikolov V., (eds), 1958, *Iz minaloto na Bulgarite Mohamedani v Rodopite*. Sofia.
- Κελτσιδου, Παρθενόπη, 1996, «Ο εορτασμός του Εντρελές στην Κοτύλη Ξάνθης». *Πρακτικά Συνεδρίου: Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις. Δήμος Κομοτηνής- Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων*. Κομοτηνή.
- Κόκκας, Νικόλαος α, 2006, «Οι Πομάκοι της Βουλγαρικής Ροδόπης». Στο Θ. Μαλκίδης – Ν. Κόκκας (επιμ.), *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, 221-290. Ξάνθη: Εκδ. Σπανίδη.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, 1989, *Λαογραφικά μελετήματα 1*. Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού λογοτεχνικού και ιστορικού αρχείου.
- Μαγκριώτης, Γιάννης, 1990, *Πομάκοι ή Ροδοπαίοι. Οι Έλληνες μουσουλμάνοι*. Αθήνα: Εκδ. Ρήσος.
- Marcus, Julie, 1992, «History, Anthropology and Gender: Turkish Women Past and Present.» Στο *Gender and History* Vol.4 No 2:147-246.
- Memisoglu, H., 1991, *Pomak Turklerinin tarihi Gesmisinden sayfalar*. Enkara.
- Μερακλή, Γ. Μ., 1983, *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Καλλιτεχνικό πνευματικό κέντρο Ώρα .
- Μυλωνάς, Α. Πόλυς, 1990, *Οι Πομάκοι της Θράκης*, Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη.
- Νιτσιάκος, Βασίλης, 1991, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος, Βασίλης, 2003, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, 1992, «Ο κόσμος του καφεενείου: Ταυτότητα και ναταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό». Στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, 209-250. Αθήνα: Εκδ. Θ. Καστανιώτη.
- Patriarh Kiril, 1960, *Bulgaromehamedanski selista y Yuzni Rodopi. Ksantiiskoto I Gyumurtzinsko Sinodalno Kinigoizdatelstvo*.
- Raichefsky, S., 2004, *The Mohammedan Bulgarians (Pomaks)*. Sofia.
- Τεντοκάλη, Βάνα, 1989, *Η οργάνωση του χώρου της κατοικίας ως έκφραση της δομής της οικογένειας. Η περίπτωση της Οργάνης*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. University Studio Press.
- Vernier, B., 1978, *Representation mythique du monde et domination masculine. Un exemple de la division sexuelle du travail chez les Pomaques grecs*. Paris :EHESS.
- Χιδίρογλου, Παύλος, 1989, *Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*. Αθήνα: Εκδ. Ηρόδοτος.

Βιογραφικό Σημείωμα

Η **Παρθενόπη Κελτσιδου** είναι απόφοιτος του Τμήματος Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Εδώ και αρκετά χρόνια κάνει επιτόπια έρευνα στα Πομακοχώρια του Νομού Ξάνθης. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά. Η έρευνά της εστιάζεται στο φύλο, την ταυτότητα και την βία.

Ο αργαλειός και η ανέμη στο dnor (ισόγειο) ενός σπιτιού

Η vrata (πόρτα) του δωματίου και η mussandra (ντουλάπα) μέσα σ' αυτό

Otshak (τζάκι), prushtia (πυροστιά), tsurepen (λαμαρίνα)

Rafone (ράφια) στο oduga (κύριο δωμάτιο του σπιτιού)

το kerente ενός πολύ παλιού σπιτιού